

Közzszolgálati Nemzetközi Képzési Központ

Stratégia a modern korban

Dr. Kaiser Ferenc

Oktatási segédanyag

Nemzeti Közzszolgálati Egyetem 2013.

Bevezetés.....	3
1. Erőviszonyok a második világháborút követően.....	3
2. Szovjet-amerikai kapcsolatok a hidegháború kezdetén.....	9
3. Szövetségi rendszerek	10
4. Az atomfegyver	13
5. A stratégia fogalmának átalakulása, kibővülése.....	14
6. Geopolitika és geostratégia.....	16
7. Gazdasági „hadviselés”, tudományos és technológiai vetélkedés.....	18
8. Ideológiai és pszichológiai harc, gerilla hadviselés	20
9. Sport/olimpiák	23
Felhasznált irodalom	25

Bevezetés

1945-ben nagyot változott a világpolitika, két olyan állam vált főszereplővé, amelyek korábban nem igazán játszottak meghatározó szerepet a nemzetközi életben. Kettejük közel félévszázados vetélkedése a hidegháború néven került be az emberiség történelmébe. Mivel a köztük kirobbanó esetleges háború szó szerint az utolsó lett volna, ezért a korábbi évszázadokhoz képest sokkal változatosabb eszköztár igénybevételével küzdöttek egymással, s mindez gyökeresen átformálta a stratégia régóta elfogadott és használt, alapvetően katonai megközelítésű fogalmát is.

1. Erőviszonyok a második világháborút követően

Amikor 1945. szeptember 2-án Japán képviselői aláírták a fegyverletételről szóló dokumentumot a Tokiói-öbölben, egy új világrend vette kezdetét. Maga az esemény jól jelezte az eljövendő korszakot. Az amerikai flotta egységei ellepték a kikötőt, s mellettük csak egy jóval kisebb nemzetközösségi (brit, ausztrál és új-zélandi) kötelék volt jelen. Szovjet hadihajó egy sem volt az öbölben. Ekkorra egészen mások lettek a hatalmi viszonyok, mint voltak 1939. szeptember elsején, amikor a náci Németország megtámadta Lengyelországot, s kezdetét vette az emberiség legpusztítóbb, legvéresebb konfliktusa, a második világháború. Legkevesebb 60 millió, de nem kizárt, hogy 80 millió halott és a történelem legnagyobb anyagi pusztítása árán azonban nem egy szép új világ, hanem csak egy más, de nem feltétlenül jobb világ született.

Ha megnézzük, hogy kik számítottak a legbefolyásosabb hatalmaknak 1939-ben, akkor azt látjuk, hogy a háborús vesztesek; Németország, Japán és Olaszország mellett elsősorban Nagy-Britanniára és Franciaországra figyelt a világ. A Szovjetunió sötét lónak számított, s amúgy is persona non grata volt a nemzetközi diplomáciában, s sokan az 1929-ben kirobbanó gazdasági világválság hatását még mindig nyögő Amerikai Egyesült Államokat sem tartották igazán komoly nemzetközi tényezőnek. Kína pedig még középhatalomnak sem számított. 1945 őszén azonban már egyértelműen látszott, hogy csak két állam maradt meg a nagyhatalmak klubjában, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió, azonban ők sem indultak egyenlő eséllyel az új stratégiai „versenyfutásban”.

Az Amerikai Egyesült Államok volt a „sokat nyerő győztes”. Területét lényegében nem érintette a háború, embervesztesége sem volt számottevő. (A Pearl Harbor elleni japán csapás elsősorban katonai célpontokat támadott, s egy éven belül szinte minden kárt sikerült helyreállítani. A japánok által 1942-ben egy rövid időre elfoglalt Attu, illetve Kiska szigetek – alig több mint 1000 km² és 80 lakos – sem volt jelentős csapás Washington számára. A világháború során meghalt 420 000 amerikai állampolgár pedig alig volt több mint az 1939-es 131 milliós népesség 3 ezreléke.) Az amerikai gazdaságnak ellenben kifejezetten jót tett a második világháború. Nem a New Deal, hanem a háborús konjunktúra volt az, amely új lendületet adott, s lehetőséget az 1929-es mély recesszióból való kilábalásra. A szövetségeseknek – elsősorban Nagy-Britanniának – szállított hadianyagok először a fizess és vidd (Cash and Carry) konstrukcióban érkeztek, amivel Washington elérte, hogy az öreg kontinens aranytartálékának jelentős része átkerüljön az újvilágba, s miután Európa már nem tudott fizetni, a kölcsönbérlet (Lend Lease) keretében nyakig eladósodott az amerikaiaknak. (S a Szovjetunióval ellentétben, amely lényegében nem fizetett a szállítmányokért, európai szövetségesein az USA így, vagy úgy de be is hajtotta ezt a tartozást...) Mivel a világ többi gazdasági központját alaposan megviselte a háború, 1946-ban, az első békeévben az amerikai gazdaság adta a világ teljes ipari termelésének több mint felét. A gazdasági fellendülést jól jelezte, hogy amíg a világ nagy részén egyre rosszabbul, kifejezetten nyomorban éltek az emberek, addig az Egyesült Államokban folyamatosan javult az életminőség. A családok többségénél megjelent a második autó, általánossá vált a hűtő, a mosógép, s közvetlenül a háborút követően diadalútjára indult a televíziózás is. Az európai értelmiség jelentékeny része – a kilátástalanság, vagy a baloldali diktatúrák elől menekülve, vagy „csak” a jobb élet reményében – választotta új hazájaként az államokat. Ez a tekintélyes méretű „agyelszívás” csak még inkább fokozta az amerikai fölényt.

A gazdasági erő mellett az USA helyzetét más tényezők is javították. Potenciális riválisaitól jelentékeny távolságok választották el, az óceán pajzs, akár kelet, akár nyugat felé egészen a Szputnyik 1957-es fellövéséig megbízhatóan védelmezte ellenfeleivel szemben. A földrajzi adottságok azonban mit sem értek volna hiteles katonai képességek nélkül, s Washington ezeknek sem volt híján. A 12 milliós fegyveres erőknek három haderőneme volt, a szárazföldi, a tengeri és a tengerészgyalogság. Az önálló légierő csak 1947-ban jött létre, addig a szárazföldi haderőnem alárendeltségébe tartozott. Ettől függetlenül az amerikai légierő volt a legnagyobb és a legütőképesebb 1945-ben (is) a világon, bombázó-, vadász- és szállítógépei a világ élvonalába tartoztak. Itt megint az ipari kapacitás kérdése volt a meghatározó, az amerikai gazdaság majdnem annyi repülőgépet gyártott 1939 és 1945 között

(több mint 300 000 darabot), mint a többi hadviselő fél együttesen, ezen belül pedig négymotoros bombázóból, illetve katonai szállítógépből még jóval többet is. A haditengerészet terén még nyomasztóbb volt az amerikai fölény. 1945 második felében – hónapokkal a háború befejezését követően is – a US Navy naponta átvett egy cirkálót, rombolót, repülőgép-hordozót, vagy tengeralattjárót, olcsóbb volt ugyanis befejezni, mint lebontani őket. Az amerikai flotta önmagában két-háromszor olyan erős volt, mint a világ összes többi haditengerészete együttvéve, s ha ehhez hozzátesszük, hogy toronymagas második az USA-val szoros szövetséget ápoló Nagy-Britannia flottája volt, akkor a helyzet még ennél is kedvezőbb volt Washington számára. A két angolszász állam birtokolta ekkor például a világ összes bevethető repülőgép-hordozóját. Az amerikaiak tengeri hegemoniáját még nyomasztóbbá tette, hogy a náci U-bootok (illetve kisebb részben más fegyverek) által megsemmisített kereskedelmi hajóteret zömében a „jenkik” által épített Liberty (2710) és Victory (530) hajókkal, valamint T2 tartályhajókkal (490) pótolták, ami oda vezetett, hogy 1945-re a világ kereskedelmi hajóterének többsége is amerikai lobogó alatt hajózott. Noha az US Army, azaz a szárazföldi haderő messze nem volt ennyire kedvező helyzetben, de 8.3 millió fős állományával (ebben benne van a légierő is) még nagyobb is volt, mint a Vörös Hadsereg. A haderőnem fegyverzete legalább olyan korszerű volt, mint a leendő fő riválisáé, s sokkal jobb volt az ellátása. (Az amerikai fegyveres erők létszáma azonban gyorsan csökkent a háború után, 1948-ban már kevesebb volt mint másfél millió fő.) Az amerikai fegyveres erők számára nem lebecsülendő fölényt és magabiztosságot jelentett az 1945-re kifejlesztett atomfegyver monopóliuma, amelyet a szovjetek ugyan 1949-re megtörtek, ám egészen 1957-ig nem rendelkeztek megfelelő, az Egyesült Államok honi területeit ténylegesen elérni képes hordozó eszközökkel. Az amerikaiak hadászati helyzetét ráadásul rendkívül kellemesen befolyásolta az, hogy a háború végén csapataik ott állomásoztak a szovjet birodalom peremvidékén, Németország és Ausztria nyugati felén, Olaszországban, Japánban és a Koreai-félsziget déli részén. A brit és a francia gyarmatokat és mandátumterületeket is figyelembe véve, a világ első atombombázói, a B-29-esek – amelyekből több száz várakozott ugrásra készen – több irányból is kényelmesen elérhették a Szovjetunió stratégiaileg fontos régióit.

A Szovjetunió volt a „sokat nyerő, sokat veszítő győztes”. Az 1939-es határokat alapul véve legkevesebb 22, más források szerint 27 (az 1946-os határok alapján akár 30) millió halottat vesztett, a legvalószínűbbnek tartott 25 milliós véres veszteség az 1939-es 168 milliós népesség 14%-ára tehető. Az ország legfejlettebb nyugati területeinek többségét hosszabb vagy rövidebb időre elfoglalták a tengelyhatalmak csapatai. Az itt lévő

infrastruktúra jelentős részét már a visszavonuló szovjet erők elpusztították, s ami esetleg épségben maradt, azt meg a Vörös Hadsereg elől hátráló német csapatok semmisítették meg, szinte maradéktalanul. A meg nem szállt területeken pedig gyakorlatilag csak hadiipari infrastruktúra épült és fejlődött a háború alatt. 1945-1946-ban a győztes szovjet lakosság legalább akkora nyomorban élt, mint a vesztes államok népei. Az emberéletben és az anyagi javakban a Szovjetuniót ért veszteséghez képest eltörpültek az Egyesült Államok, Nagy-Britannia vagy Franciaország hasonló adatai. A Szovjetunió azonban mindezek ellenére valódi nyertesként fejezte be a világháborút. Moszkva jelentősen kikerekítette országa területét. A náci Németországgal 1939. augusztus 23-án kötött Molotov-Ribbentrop-paktumnak köszönhetően 1939-1940-ben a Szovjetunió bekebelezte Lengyelország keleti felét, a balti államokat, Moldovát és Finnország déli területeit. A második világháborús sikereknek köszönhetően további területi hódítások következtek: Kárpátalja és Finnország Barents-tengeri partvidéke, illetve Japántól sikerült elragadni dél Szahalint és a Kuril-szigeteket. Sztálin ezzel stratégiaileg jelentős területeket szerzett meg, s ehhez jöttek a frissen meghódított – a későbbi „testvéri” – államok, Románia, Bulgária, Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország és Németország keleti fele, amelyekkel a Szovjetunió további több száz kilométerrel került közelebb a hön áhított meleg tengeri kijáratokhoz.

Moszkva másik nagy nyeresége diplomáciai előretörése volt. A nemzetközi élet páriájából Sztálin hirtelen a világpolitika egyik legfontosabb formálójává vált, aki Teheránban, Jaltában és Potsdamban egyenrangú félként tanácskozott az amerikai elnökkel és a brit miniszterelnökkel, sőt utóbbinál erősebb érdekérvényesítő képességgel. A Szovjetunió fegyveres erői is impozánsak voltak. A háború végén 11 milliós létszámú fegyveres erőkn belül a Vörös Hadsereg volt a világ egyik legnagyobb létszámú, s egyben – részben a brit és amerikai szállításoknak is köszönhetően – legjobban felszerelt, és minden bizonnyal legtapasztaltabb szárazföldi haderőneme. A szovjet tábori tüzérség, illetve közepes és nehéz harckocsik vitán felül a világ élvonalát jelentették. (Az amerikai fegyveres erők gyors demobilizálásának köszönhetően 1946-ra már a Vörös hadsereg vitathatatlan létszámfölénybe került ellenfelével szemben, s ezt meg is tartotta a hidegháború végéig.) A légierő vadász- és csatarepülőgépei a világ legjobbjai között voltak, ugyanakkor a bombázó és szállító képességek csak minimálisnak voltak tekinthetők. A szovjet haditengerészet azonban – mind mérete, mind pedig elavult hajóparkja miatt – eltörpült az angolszász államok flottáihoz képest. Moszkva katonai szempontból legfontosabb hátránya geopolitikai/geostratégiai bekerítettsége volt, nem rendelkezett az év minden szakaszában hajózható, „meleg tengeri”

kijáratokkal, azokat a szorosokat pedig, amelyeken hajói elérhették a világtengert más, nem az ő befolyási zónájába tartozó államok ellenőrizték.

Nagy-Britannia volt a „sokat veszítő győztes”. Az Egyesült Királyság vívta a leghosszabb időn keresztül a háborút, több mint másfél, illetve két évvel többet vett benne részt, mint a Szovjetunió, illetve az USA. Franciaország 1940. júniusi összeomlása, illetve a Szovjetunió 1941. júniusi megtámadása között lényegében egyedül állt szemben a tengelyhatalmak erőivel. Az 1939-es nem egészen 48 milliós népességből elveszített 450 000 halott a népesség 0.9%-a volt. 1940 nyara és 1945 eleje között a brit városokat – változó intenzitással ugyan – folyamatosan támadták a német bombázógépek, illetve a csodafegyverek (a V1 robotrepülőgép, illetve a V2 ballisztikus rakéta), jelentős károkat okozva az ország infrastruktúrájában. A brit gazdaság nehezen heverte ki a háborút, korábbi piacainak elvesztését, annyira nehezen lábalt ki az ország a válságból, hogy bizonyos termékekre egészen 1954-ig fenn kellett tartani a jegyrendszert. Az 1939 és 1945 között zajló atlanti csata, a szövetséges kereskedelmi hajózás elleni német hadjárat leginkább a brit hajóteret érintette, az összesen 5150 megsemmisült szövetséges és semleges egységből mintegy 2500 hajózott brit lobogó alatt. A vízkiszorítást tekintve a mintegy 22 millió tonna megsemmisült szövetséges hajótérből, 11.7 millió tonna volt a brit veszteség, ami az Egyesült Királyság teljes 1939 szeptemberi kereskedelmi hajótere 54%-a volt. A csapást csak fokozta a legkevesebb 30 000 jól képezett tiszt és matróz elvesztése. A tengerek fuvarosa örökre elveszítette elsőségét ezen a téren is. A gazdasági hanyatlást fokozta, hogy a háborús segítségért cserébe az amerikaiak elbontatták a Brit Nemzetközösség (birodalom) belső piacait addig oltalmazó védővámrendszert. A háború végére az Amerikai Egyesült Államok lényegében kiszorította az anyaországot a domíniumok és gyarmatok piacairól. A brit fegyveres erők hanyatlása a katasztrofális gazdasági helyzet egyenes következménye volt. Hiába rendelkezett az Egyesült Királyság 1945 nyarán a világ második legerősebb haditengerészetével, harmadik legerősebb szárazföldi hadseregével és légierejével (a fegyveres erők összlétszáma meghaladta a 5 millió főt), ha nem tudta azt fenntartani. Megfelelő gazdasági alap és fegyveres erők nélkül pedig a gyarmatrendszer megtartása sem volt lehetséges, s ezt a brit politikai elit elég hamar be is látta.

Franciaország volt a „mások kegyelméből győztes”. Az ország területének közel felét 1940 nyarán, a maradékot 1942 novemberében szállták meg a tengelyhatalmak haderői. A francia történetírás elsősorban a de Gaulle vezette ellenállást emlegeti, valójában azonban

sokkal jellemzőbb volt a Vichy rezsim képviselte kollaboráció, a megszállók kiszolgálása. Számos fegyverrendszer, vagy azok fontos részegységei francia gyárakban készültek a német fegyveres erők számára. Az ekkor fellépő morális válság aztán hosszú évekig sújtotta a francia belpolitikát. Az emberveszteség mérsékelt volt, az 1939-es 42 millió fős népességéből elveszített 570 000 fő mintegy 1.3%-os volt. Az ország infrastruktúrája, gazdasága azonban súlyos károkat szenvedett, nagyrészt a szövetségesek 1944-es – a partraszállást előkészítő – bombázó offenzívája, illetve az 1944-1945-ös felszabadító harcok során, amelyben inkább jelzés értékkel, mintsem ténylegesen jelentős kötelékekkel vett részt a szabad francia haderő is. Az ország fegyveres erői jelentősen megsínylelték a háborút, a saját hadiipar lényegében megszűnt, így a háború után zömmel angolszász, sőt német fegyverekkel kellett felszerelni az újjászervezett haderőt. Jól jelzi a helyzetet az, ami a haditengerészettel történt. Erői egy részét 1940-ben a britek fogták, vagy süllyesztették el, míg a legtöbb egységét 1942 novemberében a saját légénysége küldte a hullámsírba, mindkét esetben azért, hogy ne kerülhessen a németek kezébe. Hatékony és jól felszerelt fegyveres erők, különösen haditengerészet nélkül pedig lehetetlen vállalkozás volt a gyarmatok megtartása, amelyet a francia politikusok azonban – minden kudarc ellenére – egészen a hatvanas évekig erőltettek.

Kína volt a „vesztes győztes”. Hiába ért véget 1945-re az 1931-ben induló japán megszállás, ha gyakorlatilag ezzel párhuzamosan zavartalan eltökéltséggel zajlott tovább az 1927-ben elkezdődött polgárháború, amely egészen a Kínai Népköztársaság 1949-es kikiáltásáig zajlott. Az ország veszteségei hatalmasak voltak, 1927 és 1949 között legkevesebb 25, de inkább 30 millió ember halt meg, ami az 1939-es 520 millió népességet alapul véve nagyjából 5.5% volt. Az amúgy is szegényes infrastruktúra szinte teljesen megsemmisült, vagy súlyosan károsodott. A bizonytalan alapokra ráadásul nem a legbiztosabb kezű mester próbált építkezni. A Mao Ce-tung vezetésével elkövetett két óriási társadalmi átalakítási kísérlet, a nagy ugrás és a kulturális forradalom óvatos becslések szerint legkevesebb ötven, de akár hetven millió halottat is követelhettek, s eszeveszett pusztításuk nem kerülte el a kultúrát és a gazdaságot sem. Hiába voltak az országnak tekintélyes potenciális erőforrásai (óriási terület, jelentékeny ásványkincsek, hatalmas népesség) azok kihasználására még évtizedeket várni kellett. Kína nagyhatalmisága mindvégig beteljesítetlen lehetőség maradt a hidegháborúban.

A második világháborút elveszítő tengelyhatalmak hosszú időre kikerültek a nagyhatalmak, sőt egy időre a középhatalmak közül is. Mind Németország, mind Japán, de

kisebbségi részt Olaszország is súlyos veszteségeket szenvedett, úgy emberéletben, mint anyagiakban. (Az 1937-es határait alapul véve Németország 69 millió lakosából mintegy 6 millió halottat veszített, azaz népessége 9%-át. Az 1939-es határok alapján Japán 71 milliós népességéből 3 millió főt /4%/, Olaszország pedig 44 milliós népességéből 450 ezret (1%) veszített.) Gazdaságuk megroppant, a folyamatos bombatámadások, illetve a szárazföldi műveletek megsemmisítették az infrastruktúra jelentős részét. Fegyveres erőiket szétverték, s mindhárom országot megszállták a háború végén, Németországot ráadásul a szovjet csapatok is, így 1949-re évtizedekre kettészakították a rivális szuperhatalmak. Önálló politikára – jó darabig legalább is – egyik állam sem gondolhatott, reális célkitűzés csak az lehetett számukra, hogy függetlenségük – legalább részbeni – visszanyerése után szövetségre lépnek a két nagyhatalom valamelyikével. Nem kellett egy évtizednek eltelnie a második világháborút követően, s mindhárom egykori ellenség az Amerikai Egyesült Államok szövetségese lett. (Olaszország 1949-ben a NATO tagsággal, Japán 1951-ben egy bilaterális védelmi egyezményrel, s az NSZK 1955-ben a NATO tagsággal.)

2. Szovjet-amerikai kapcsolatok a hidegháború kezdetén

Közvetlenül a második világháború után egy ideig úgy tűnt, van arra lehetőség, hogy a két nagyhatalom között megvalósuljon egyfajta békés egymás mellett élés. Ez a meglehetősen optimista álláspont elsősorban a háború végén Roosevelttel örökébe lépő Truman elnökhöz köthető. Ezt erősítette, hogy a világegést követő három fő feladtból (a háborús bűnösök felelőssége vonása, a békekötések, illetve az újjáépítés) kettőt – nagyjából – sikerült közösen megoldani. A nürnbergi és a tokiói perekben, illetve számos kisebb perben felelősségre vonták és elítélték a német, illetve a japán háborús főbűnösöket, s 1947 februárjában Párizsban békét kötöttek a „kis vesztesekkel” (Olaszországgal, Magyarországgal, Finnországgal, Romániával és Bulgáriával). Németországgal és Japánnal viszont nem sikerült a közös békekötés. A tartós együttműködés pedig eleve kudarcra volt ítélve, amit a harmadik feladat közös megoldására való képtelenség mutatott meg igazán.

Aligha lehetne két politikailag és gazdaságilag ellentétebb berendezkedésű rivális hatalmat találni a világtörténelemben, mint amilyen a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok volt 1945-ben. Már csak azért sem lehetett közöttük tartós a második világháborúban kialakított kényszerű együttműködés, mert az új környezetben nem tartoztak egy súlycsoportba. Az antifasiszta koalícióban az számított, hogy ki mennyi hadosztályt,

repülőgépet, harckocsit, hadihajót stb. tud szolgálatba állítani, durván fogalmazva ki hány embert képes és hajlandó feláldozni, s ebben a Szovjetunió még felül is múlta az Egyesült Államokat. A háború utáni újjáépítésnél azonban már az számított igazán, hogy ki mennyi tőkével, illetve mekkora és milyen teljesítményű gazdasággal rendelkezett, s itt a Szovjetunió messze nem teljesített úgy, mint az Amerikai Egyesült Államok. A két szuperhatalom közötti gazdasági aszimmetria volt az oka annak, hogy Moszkva – bár sokáig részt vett az előkészítő tárgyalásokon – végül nem csatlakozott az amerikaiak 1947-ben induló Marshall-tervéhez, amely kedvezményes kölcsönökkel indította újra az európai országok gazdaságát. A Szovjetunió égető szüksége lett volna az amerikai tőkére, ám annak elfogadásával függő helyzetbe került volna a nagy riválissal szemben. Biztos, ami biztos, Moszkva vazallusai számára is megtiltotta a programban való részvételt. Nem maradt más, mint a munkaerő végtelenségig feszített kizsákmányolása, a kényszermunka (a málenkij robot), a lakosság nyomorát tartósító gazdaságpolitikára való berendezkedés.

3. Szövetségi rendszerek

A két állam vezetése teljesen ellentétesen szemlélte a világ dolgait, egyvalamiben azonban teljes volt köztük az összhang, mindkettő befolyási övezetekben gondolkodott. Más volt azonban az eszköz, ahogyan ezt kiépítették. A Szovjetunió – legalábbis Sztálin vezetése alatt – a nyers erőben bízott, azaz lehetőség szerint katonailag is megszállva tartotta „szövetségeseit”, ehhez társult még egy erős expanzív ideológia, a marxista-leninista szocializmus. Az USA a közös – gazdasági, politikai és katonai – érdekekre támaszkodva, elsősorban gazdasági erejével élve építette saját szövetségi rendszereit, amelyben a katonai erők állomásoztatása – eltekintve néhány esettől – nem a befogadó ország ellenőrzését, hanem a közös érdekek védelmét szolgálta.

Az amerikai szövetségépítés rendkívül hatásosan oldotta meg a peremek felől való bekerítést. (Lásd később, a geopolitika résznél.) Az USA először a politikai és gazdasági hátsó udvarát, Latin-Amerikát kötötte magához 1947-ben a Riói paktummal (hivatalos nevén Amerika-közi Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződés), illetve 1948-ban az Amerikai Államok Szervezetével (OAS), amelyeket a szovjet terjeszkedésnek Európa felé gátat szabó Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) 1949-es létrehozása követett. A NATO kezdetben még nem tudta teljesen betölteni a reá szabott feladatot, ám Görögország és Törökország 1952-es,

illetve az NSZK 1955-ös csatlakozásával a főbb hadászati irányokban sikerült lezárni Moszkva kitérési pontjait.

Az 1950-ben kirobbanó Koreai háború miatt Washington figyelme a Csendes-óceán medencéje felé fordult, ahol Szovjetunióknak szintén lehetősége nyílt volna a világtengerre való kijutásra. 1951-ben azonban – miután megkötötték a Fülöp-szigetekkel és Japánnal a bilaterális védelmi egyezményeket, illetve Ausztráliával és Új-Zélanddal az ANZUS-paktumot – ezt már csak nukleáris háborút kockáztatva tehetné meg. Ezt az irányt tovább erősítette a Koreai Köztársasággal 1953-ban kötött bilaterális védelmi egyezmény, illetve a Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezetének (SEATO) 1954-es megalapítása. (A SEATO-nak csak három ázsiai tagja volt, Pakisztán, Thaiföld és a Fülöp-szigetek, s az USA mellett részt vett benne még Nagy-Britannia, Franciaország, Ausztrália és Új-Zéland is.) A következő feladat a NATO és a SEATO közötti rés lezárása volt, amit Washington a Bagdadi-paktum (Közéleleti Szerződés Szervezete – METO) 1955-ös aláírásával oldott meg. A METO tagjai Törökország, Irak, Irán, Pakisztán és Nagy-Britannia voltak, de „csendestársként” természetesen az Amerikai Egyesült Államok is részt vett benne. Irak kilépését követően a szervezet 1959-ben vette fel a Központi Szerződés Szervezete (CENTO) nevet. Mivel északi irányban maga az Egyesült Államok és Kanada volt „szomszédos” a Szovjetunióval, így 1955-re Washington lényegében teljesen bekerítette hidegháborús ellenfelét.

Moszkva számára az ötvenes évektől kezdve adva volt a stratégiai feladat, valahogy szét kellett törni ezt a fojtogató gyűrűt. Ebben voltak komoly sikerek, amelyek esetenként függetlenek voltak a szovjet erőfeszítésektől. 1977-ben, részben a vietnámi fiaskó hatásaként, megszűnt a SEATO, 1979-ben pedig – az iszlám forradalmat követően – Irán és Pakisztán kilépésével a CENTO is. 1985 és 1986 folyamán lényegében az ANZUS is felfüggesztette működését, mivel Új-Zéland nem engedélyezte, hogy területén (kikötőiben) nukleáris fegyverek állomásozzanak, ezzel lényegében kitiltotta az amerikai haditengerészet felségvizeiről. A szövetség harmadik tagja, Ausztrália azonban bilaterális formában továbbra is az USA elkötelezett védelmi partnere maradt. 1966-ban Franciaország (függetlenségét hangsúlyozva), 1974-ben pedig Görögország (Ciprus északi részének török megszállása miatt) lépett ki a NATO katonai szervezetéből, de a politikaiban mindkettő benn maradt és egy esetleges szovjet támadás esetén nem lett volna kétséges, hogy kinek az oldalán léptek volna be a konfliktusba. Görögország egyébként már 1980-ban vissza is lépett a katonai szervezetbe, ám Franciaország esetében erre csak 2009-ben került sor. A Riói paktum

országai közül – bár hivatalosan tag maradt – 1959 és 1961 között Kuba távolodott el az USA-tól, s lett a Szovjetunió szövetségese, s az 1979-es sandinista felkelést követően Nicaragua is követte Kuba útját. Az amerikai geopolitikai gyűrű azonban nem omlott össze a Szovjetunió körül. A NATO, a Riói Paktum, s a csendes-óceáni térségben kötött bilaterális egyezmények megbízhatóan tartották zárva a Szovjetunió közvetlen kijáratait (a Balti- és a Fekete-tengert, illetve a Japán- és az Ohotszki-tengert) a világtengerre. S a veszteségeket bőven ellensúlyozták az új partneri kapcsolatok, amelyek közül kétségkívül a legfontosabb az volt, amelyet a pingpong diplomácia keretében Kissinger és Nixon, illetve Mao Ce-tung és Csou En-laj kötöttek 1971 és 1972 folyamán. Nem kevésbé volt az sem jelentős fordulat, hogy az 1956-tól erős szovjet kötődésű Egyiptom 1978-ban az USA oldalára állt át.

A Szovjetunió szövetségi politikája – legalább is kezdetben – kevésbé volt sikeres. Sztálin először ideológiai vonalon zárta össze a sorokat. Az 1943-ban feloszlatott Kommunista Internacionálé (Komintern) utódként 1947-ben hozták létre a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját, azaz a Kominformot. A szervezet célja a világ kommunista és munkáspártjainak „kézi vezérlése” volt, azaz tevékenységük Szovjetunió általi ellenőrzése. A tipikusan sztálinista szervezet nem sokkal a diktátor halálát követően, 1956-ban meg is szűnt. Ennél sokkal sikerebb volt – ha nem is működését, de legalább élettartamát tekintve – a szocialista tábor gazdaságát összefogó Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, amely 1949 és 1991 között létezett. A formális katonai szövetség nem volt ennyire fontos Moszkva számára, arra csak 1955-ben a Varsói Szerződés aláírásával került sor. A Szovjetunió fegyveres erői, gazdasága, népessége stb., annyival felülmúlták európai vazallusai hasonló képességeit, hogy – figyelembe véve még Moszkva vezetési stílusát is – ebben az esetben nem beszélhetünk igazi szövetségről. Jól jelzi a helyzetet, hogy szemben a NATO-val, itt nem rotálták a vezető tisztségviselőket a tagállamok között, minden lényeges posztot mindig szovjet képviselők töltöttek be. A szervezet létrehozására elsősorban nem is a katonai együttműködés miatt volt szükség, hiszen azt már szabályozták a „vazallus” országokkal kötött bilaterális egyezmények, hanem Ausztria semleges státuszának elfogadása miatt. A Varsói Szerződés legalizálta a Közép-európai országokban a szovjet csapatok „ideiglenesen állomásoztatását”. A Szovjetunió stratégiai szempontból legértékesebb szövetségeseit azonban nem a saját táborán belül voltak. Egyiptom, amely 1956 és 1973 között volt szoros szövetséges, vagy India – amelyet 1971-től egy béke és barátsági (valójában bilaterális védelmi) szerződés fűzött Moszkvához – a nagy sakkjátszma szempontjából sokkal meghatározóbb figurák voltak, mint a közép-európai „gyalogok”.

4. Az atomfegyver

Az már a potsdami konferencián nyilvánvalóvá vált, hogy a második világháborút követően a nagyhatalmi lét egyik kritériuma az, hogy benn van-e az adott állam az „atomklubban”, vagy sem. (A Német Szövetségi Köztársaság, Japán és Olaszország – a történelmi múlt miatt – nem szállt be ebbe a versenybe, bár az első kettő a második világháború idején jelentős atomprogramot folytatott.) Az önmagukat akár globális, akár regionális hatalomként definiáló országok számára kiemelt stratégiai célkitűzéssé vált az atomfegyver megszerzése, hiszen egy ilyen eszközzel rendelkező állammal senki sem mert ujjat húzni. Az atomfegyver egyfajta garancia volt, nem azért kellett, hogy bevessék, éppen ellenkezőleg a pusztas létezése elegendő elrettenést jelentett bármely fegyveres támadással szemben. 1949-ben a Szovjetunió, 1952-ben Nagy-Britannia hajtotta végre első kísérleti robbantását, 1960-ban pedig Franciaország, majd 1964-ben a Kínai Népköztársaság is csatlakoztak a klubhoz, ők lettek az úgynevezett atomhatalmak, amelyek 1971-től, amikor Kína átvette Tajvan helyét az ENSZ-ben, egybeestek a BT öt állandó tagjával. Voltak, akiknek ez döntően saját erőből (Franciaország és a népi Kína), s volt, akiknek ez némi szuperhatalmi segítséggel (Nagy-Britannia) sikerült. Számos más ország is folytatott azonban sikeres atomfegyver programot, így 1974-ben India, 1998-ban Pakisztán és 2008-ban a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság is felrobbantotta első töltetét. Izrael – bár a zsidó állam hivatalosan soha sem ismerte be, igaz soha nem is cáfolta, hogy nukleáris fegyverrel rendelkezne – valószínűleg 1967 óta tart hadrendben atomfegyvert. Az apartheid rezsim idején a Dél-Afrikai Köztársaság is rendszeresített atomfegyvereket. Pretoria 1979-ben, Izraellel közösen, robbantotta fel első atomtöltetét, ám a megszerzett képességről 1991-ben, az apartheid bukása után önként lemondott, s mind a hét töltetét nemzetközi nyilvánosság mellett szétszerelte. India Nagy-Britanniától, Kanadától és a Szovjetuniótól, Pakisztán és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság a Kínai Népköztársaságtól, míg Izrael Franciaországtól és Nagy-Britanniától (és vélhetően az USA-tól) kapott jelentős támogatást programjához, míg a Dél-Afrikai Köztársaságnak elsősorban az NSZK és Izrael segített. A támogatás természetesen sohasem volt önzetlen, komoly stratégiai (politikai, gazdasági és katonai) megfontolások álltak mögötte. A két szuperhatalom számára nehéz kérdés volt, hogy támogassák-e szövetségeseik ilyen irányú ambícióit, hiszen azzal részben leértékelődtek saját képességeik. Az USA esetében Nagy-Britannia némi nehézségek árán, és csak bizonyos feltételekkel kapta meg a szükséges támogatást, Franciaország ugyanekkor, mivel számára

nem felelt meg az amerikaiak ajánlata kénytelen volt egyedül fejleszteni. A hatvanas években a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság közötti elhidegülés, majd teljes szakítás egyik fő oka is az volt, hogy Moszkva nem volt hajlandó az atomtitok átadására. India esetében ugyanerre már egy teljesen megváltozott stratégiai helyzetben, Kína ellensúlyozása miatt került sor, s a Szovjetunió nem is magában az atomfegyver kifejlesztésében, hanem elsősorban a szükséges hordozóeszközök szállításával nyújtott támogatást.

5. A stratégia fogalmának átalakulása, kibővülése

Az atomfegyver gyökeresen alakította át a nagyhatalmak stratégiai felfogását, azt, ahogy egymásközi konfliktusaikat intézték. Az „A-bomba” olyan felfoghatatlan és korábban ismeretlen méretű pusztításra volt képes, hogy egy csapásra hihetetlenül kockázatosá tette a háborút egy ilyen fegyverrel rendelkező állam ellen. (A hatvanas években teljesen általánossá váltak a több megatonnás töltetek, amelyek egyenként is nagyobb robbanóerővel rendelkeztek, mint a két világháború alatt összesen felhasznált robbanószerkezetek. Az 1967-től a szovjetek által rendszeresített R-36 /SS-9/ interkontinentális ballisztikus rakétának például 20 megatonnás három fázisú /fissziós, fúziós és fissziós/ töltete volt, ami 20 millió tonna TNT robbanóanyag felrobbantásával volt egyenértékű, s nagyjából 1250-szer volt erősebb, mint a Hiroshimára 1945. augusztus 6-án ledobott első atombomba.) Nem érte meg egy fegyveres konfliktust indítani, hiszen a nukleáris fegyverekkel rendelkező államok elfogadhatatlan méretű veszteséget tudtak okozni, amely minden állam legfontosabb célját, a túlélést fenyegette. Azzal, hogy a Szovjetunió 1957-ben fellőtte a Szputnyikot, azaz a világ első műholdját, egyben azt is igazolta, hogy képes olyan rakétákat építeni, amelyek átlóhatják az USA óceán pajzsát, azaz képes nukleáris csapást mérni az Amerikai Egyesült Államok honi területeire. Az 1960-as évek közepére kialakult a két szuperhatalom között az úgynevezett kölcsönösen biztosított megsemmisítés, ami azt jelentette, hogy bármelyik is mérte volna az első nukleáris csapást, ellenfele válaszcspása őt magát is megsemmisítette volna.

A korábbi stratégia fogalom az „atompatt” miatt teljesen átalakult. Ezen a kifejezésen addig elsősorban a háború megvívásának művészetét értették, azaz azt foglalta magában, hogy hogyan kell megnyerni egy fegyveres konfliktust. Azzal, hogy a két szuperhatalom közötti közvetlen összecsapás elfogadhatatlanul kockázatosá vált, a stratégia eszköztára alaposan kibővült. Olyan elemek kaptak jóval nagyobb súlyt benne, amelyek korábban alig, vagy egyáltalán nem vettek figyelembe, mint például a diplomácia, a pszichológia, az ideológia, a

gazdaság stb. Az új stratégiai fogalma tehát szabad megfogalmazásban a következő lett: az állam, vagy a koalíció összes eszközének és erőforrásának direkt, vagy indirekt alkalmazása, a politikai vezetés által meghatározott cél elérése érdekében.

Az új eszközök használatát először George Frost Kennan híres hosszú távirata fogalmazta meg 1946-ban, amelyet aztán 1950-ben a Nemzetbiztonsági tanács 68-as számú határozata fejtett ki alaposabban. (Mindkettő a szovjet terjeszkedés feltartóztatását, annak módszereit és eszközrendszerét fogalmazta meg, ahol nagy hangsúlyt helyeztek a gazdasági, ideológiai, pszichológiai eszközökre.) Különösen utóbbi évtizedekre meghatározta az amerikai stratégiát és jelentős szerepe volt a Szovjetunió 1991-es összeomlásának kikényszerítésében. A nagy stratégia alkalmazása azonban új kormányzati rendszert kívánt meg. 1947-ben, a nemzetbiztonsági törvénynek megfelelően elkezdte működését a CIA, a vezérkari főnökök egyesített tanácsa, illetve a legfontosabb politikai döntéshozókat és szakértőket tömörítő nemzetbiztonsági tanács. 1949-ben pedig a korábbi haderőnemi tárcák összevonásával létrejött az egyesített védelmi minisztérium, amelyet jellegzetes irodaháza után a köznyelv Pentagonnak nevez.

A fegyveres küzdelem természetesen nem tűnt el teljesen a nagyhatalmak eszköztárából, ám arra kényszerítően vigyáztak, hogy egymással ne keveredjenek közvetlen összecsapásba. Amennyiben az egyik fél aktívan részt vett a konfliktusban, akkor a másik „csak” hadianyagot szállított és „kiképzőket, tanácsadókat” küldött. Koreában és Vietnámban a Szovjetunió, illetve a Kínai Népköztársaság volt az, aki a háttérből támogatta az amerikaiak ellen harcoló felet, Afganisztánban pedig az USA segítette a szovjet erők ellen harcoló mudzsahedineket. Számos konfliktusban (például az arab-izraeli háborúkban) mindkét nagyhatalom csak támogatóként, nem pedig közvetlen hadviselőként vett részt az eseményekben. Ezek voltak az úgynevezett „helyettesekkel megvívott” háborúk. A szuperhatalmi rivalizálás logikája egész furcsa dolgokat szült, példának okáért, ha Afrika kellős közepén két törzs háborúba kezdett egymással, akkor jó eséllyel az egyikről kiderült, hogy „munkáspárt”, a másiktól pedig, hogy „demokrata”. Hamarosan megérkeztek a szovjet (vagy vazallus) kiképzők és a védjeggyé vált AK-47 Kalasnyikov gépkarabélyok, a másik törzs pedig amerikai támogatást kapott, amelyért cserébe a két szuperhatalom bizonyos szinten ellenőrizte is az eseményeket. Azzal viszont, hogy a nagyhatalmak minden konfliktusra „rátelepedtek”, stabilizáló hatást is gyakoroltak, hiszen nem engedték őket eszkalálódni, mert azzal egy nukleáris világegést kockáztattak volna meg. A hidegháború első felében zajlott a gyarmati rendszer felbomlása, ami inkább a Szovjetunió számára jött kapóra, hiszen ez Washington két szövetségését, Nagy-Britanniát és Franciaországot gyengítette meg.

Moszkva ráadásul ideológiailag is meglővalta a lehetőséget, hiszen a szabadságukért küzdő gyarmati népeknek nyújtott – önös érdekek által vezérelt – segítségnek köszönhetően egy igaz ügy támogatójaként tetszeleghetett. Különösen a franciák voltak azok, akik – leginkább egykori nagyhatalmi dicsőségüket üldözve – számos fiaskójukkal (különösen az indokínai és az algériai háborúval, valamint a szuezi válsággal) sokat javítottak Moszkva nemzetközi megítélésén. A harmadik világ országai – különösen az ötvenes és a hatvanas években – a Szovjetunióban látták megmentőjüket, amikor azonban Moszkva hozzákezdett az ideológiai kolonizációhoz, akkor nem egy korábbi barátja visszapártolt a nyugati világ mellé.

6. Geopolitika és geostratégia

A hidegháborúban jelentős szerepet játszott a geopolitika és a geostratégia (mindkettő a földrajzi környezet tükrében vizsgálja az eseményeket, csak a második elsősorban a fegyveres erők szempontjából), még a szovjet stratégiai gondolkodásra is erőteljesen hatott, holott a hivatalos álláspont szerint az pusztán egy imperialista és fasiszta áltudomány volt. A földrajzi tér ismerete, az ellenfél – és táborának – népessége, ásványkincsei, gazdasága, s annak teljesítménye, politikai rendszere, különösen azok gyenge pontjainak ismerete alapvető fontosságú volt a megfelelő döntések meghozatalában. A hidegháború „globális gondolkodása”, hogy a két szuperhatalomnak minden lépés előtt meg kellett fontolnia annak hatásait az egész bolygóra kivetítve, s ez alapján kellett a döntést meghozni a geopolitika újbóli reneszánszához vezetett.

A tudományterület meglehetősen rossz nemzetközi reputációval rendelkezett a második világháborút követően, hiszen a két világegés között az úgynevezett német iskola legtöbb képviselője hosszabb, vagy rövidebb időre azonosult a náci eszmékkel. Maguk a nácik is átvették és előszeretettel használták az iskola egyik fő tézisének az élettérelméletet, bár többségük nem igazán értette meg annak igazi tudományos mélységét. (A korszak meghatározó német geopolitikusa, az iskolateremtő Karl Ernst Haushofer nyugállományú vezérőrnagy egyik legelső tanítványa, illetve kutatási asszisztense Rudolf Walter Richard Hess, Hitler egyik legelső követője és sokáig helyettese volt.) Az angolszász iskola ugyanakkor sokat átvett Haushofer tanaiból, s így azok természetesen hatottak a hidegháború amerikai döntéshozóira is.

Az angolszász geopolitikai iskola két alapítója (Sir Halford John Mackinder és Nicholas John Spykman) nagy hangsúlyt helyeztek az eurázsiai központot, (mag-)területet

uraló állam peremek felőli bekerítésére, s a washingtoni döntéshozók a hidegháborúban – s nem melleleg napjainkban is – mindig a szemük előtt tartják ezt a tézist. Ha visszagondolunk arra, hogy az USA hogyan építette ki szövetségi rendszereit a negyvenes évek végén, illetve az ötvenes évek elején, akkor azt kell mondanunk az amerikai stratégák ragyogóan megoldották ezt a feladatot. Mackinder másik fő tézise, mely szerint a világpolitikát mindig tengeri és a szárazföldi hatalmak küzdelme határozta meg, egyenesen következett a peremek felőli bekerítésből, amely erős haditengerészet nélkül lehetetlen feladat lett volna a huszadik század klasszikus tengeri hatalmai (Nagy-Britannia, USA, illetve Japán) számára. Spykmannél akit a feltartóztatás atyjának is szoktak nevezni még markánsabban jelenik meg ennek fontossága. A hidegháborús amerikai stratégia mindig is nagy hangsúlyt fektetett a haditengerészet, illetve a légierő alkalmazására, mert ezekkel a haderőnemekkel kívánták ellensúlyozni a szovjetek szárazföldi erők terén meglévő erőfölényét. (Ez a két haderőnem sokkal költségesebb, ugyanakkor sokkal rugalmasabban is alkalmazható, mint a szárazföldi haderő. Az USA számára ez volt a legköltséghatékonyabb megoldás, a megfelelő létszámú szárazföldi haderőt pedig elsősorban a szövetségesek feladata volt fenntartani.) Az Amerikai Egyesült Államok Haditengerészete (US Navy) parancsnoki, vezetési struktúrája jól jelezte a geostratégiai maghatározottságot. A 2. Flotta az Atlanti-óceánért, a 3. pedig a Csendes-óceánért felelt. A 2. Flotta alárendeltségébe tartozó 6. Flotta a Földközi-tenger medencéjét ellenőrizte, míg a 3. Flotta alárendeltségébe tartozó 7. Flotta a Távols-keleti térségért, illetve az Indiai-óceánért – elsősorban a két fenyegetett szövetséges, Japán és Dél-Korea biztonságáért – felelt. Spykman és Mackinder elmélete olyan, mai napig nagyhatású szerzőkre, s egyben államférfiakra is hatott, mint Henry Alfred Kissinger, aki 1969 és 1975 között volt Nixon és Ford elnökök nemzetbiztonsági tanácsadója, illetve 1973 és 1977 között külügyminisztere, valamint Zbigniew Kazimierz Brzezinski, aki 1977 és 1981 között volt Carter elnök nemzetbiztonsági tanácsadója. Ők ketten a hatalmi egyensúly elmélet gyakorlatba ültetésében is kiemelkedőt alkottak. A hidegháború korszakának stratégiaformáló amerikai gondolkodói voltak még Samuel Philips Huntington politológus, vagy Imanuel Maurice Wallerstein szociológus. Mind a négy mára már klasszikussá vált gondolkodóról elmondható, hogy munkásságuk számtalan tudományterületet fogott át, jól jelezve a nagystratégia univerzális mivoltát.

A szovjet geopolitika – bár hivatalosan a Szovjetunió nem használta, sőt kifejezetten ellenezte ezt a kifejezést – összefonódott Moszkva hidegháborús bekerítésből való kitörési kényszerével, illetve a szovjet haditengerészet karizmatikus vezetőjével Szergej Georgievics

Gorskov tengernaggyal, aki 1955 és 1985 között állt a haderőnem élén. Gorskov elméletének lényege – amely egybe esett az Orosz Birodalom Nagy Péter óta kitűzött céljaival – a meleg tengeri kijáratok megszerzéséről szólt. A tengernagy mindent ennek rendelt alá. Gigantikus flottaprogramja, amely bizonyos területeken – elsősorban a nyugati államok uralta világtengereken is működni képes tengeralattjárók esetében – a nyolcvanas években megingatta a US Navy elsőségét, azonban végső soron csak a Szovjetunió gazdasági összeomlását gyorsította fel.

7. Gazdasági „hadviselés”, tudományos és technológiai vetélkedés

A két szuperhatalom közötti hatalmas gazdasági aszimmetria már a kezdet kezdetén kijelölte azokat a kereteket, amelyek között a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok megvívta egymással a gazdasági hidegháborút. Az USA számára a legfontosabb feladat e téren gazdasági, illetve tudományos- és technológiai fölényének megőrzése volt, a Szovjetunió számára pedig – bár különösen Hruscsov esetén voltak bombasztikus bejelentések – a felzárkózás. Az USA már közvetlenül a hidegháború kezdetén rádöbrent arra, hogy ez lehet az a terület, ahol megtalálja a Szovjetunió Achilles-sarkát. Washington gazdasági és technológiai fölénye megőrzését a gazdasági embargó alkalmazásában vélte megtalálni. Az 1947-től folyamatosan bővülő COCOM-lista, azaz a katonai és kettős felhasználású technológiák exporttilalma a keleti blokk országait igyekezett (nem csak) a fegyverkezés terén hátrányba hozni. Az egyre hatékonyabb embargó kijátszására a szocialista országok, s különösen a rettegett szovjet hírszerzés, az Állambiztonsági Bizottság (KGB) és jogelődei, egyre kifinomultabb módszerekkel igyekeztek kitalálni, nem is minden siker nélkül.

Az ipari kémkedés az egyik legfontosabb eszköze volt a hidegháborús gazdasági erőpróbának. A megszerzett technológiát aztán „visszafejlesztő mérnöki tervezésnek” vetették alá, azaz igyekeztek lemásolni. A puszta másolás azonban sohasem volt hatékony, a megszerzett know-how-t adaptálni kellett, azaz a helyi gyártási körülményeknek (technológiának, munkaerő képzettségének stb.) megfelelően kellett átalakítani. (A legszebb ilyen példára már rögtön a hidegháború kezdetén sor került. A Japán elleni bombázótámadásokban résztvevő B-29-es hadászati bombázók közül néhány sérült példány szovjet területen hajtott végre kényszerleszállást. Az amerikai gépek lemásolásával már 1947-re sorozatgyártásra került az első szovjet atombombázó, a Tu-4.) Ahhoz azonban, hogy

gazdaságilag utolérjék, de legalább is megközelítsék a nyugati világot, a keleti blokk országainak gyökeresen kellett volna megváltoztatni a gazdasági berendezkedésüket, s ki kellett volna dobni a szocialista gazdaságirányítás legfontosabb elemét, a tervgazdaságot. A nyugati gazdaság egyik behozhatatlan előnye a rugalmassága volt, az, hogy tág teret engedett az egyéni kezdeményezésnek, úgy a cégalapításban, mint a kutatásfejlesztésben. Ezt semmilyen felülről érkező ötéves terv nem volt képes megteremteni.

A két szuperhatalom közötti fegyverkezési versenynek nagyon komoly gazdasági vonatkozásai voltak. A hidegháborús logika megkövetelte, hogy ha az egyik félnek bizonyos számú haditechnikai eszköze volt, akkor a másik is igyekezett legalább annyira szert tenni belőle, vagy még többre egy másik fegyverrendszerből, amellyel meglehetett azt semmisíteni. Nagyjából azonos képességek fenntartásához nagyságrendileg azonos források voltak szükségesek, ami lényegében azt jelentette, hogy a Szovjetunió a sokkal kisebb nemzeti össztermékének többszörösét volt kénytelen védelmi kiadásokra, azaz a fegyveres erői fenntartására fordítani, mint a nagy rivális Amerikai Egyesült Államok. Moszkva átlagosan a nemzeti összterméke 25%-át, míg Washington az 5%-át fordította védelmi célra a hidegháború alatt. Az Egyesült Államokban a védelmi kiadások sohasem lépték át a társadalmi ingerküszöböt, azaz nem érintették hátrányosan az életszínvonalat. A Szovjetunió esetében egészen más volt a helyzet, ott mindent alárendeltek a védelmi kiadásoknak, a lakosság életszínvonalát az elsők között, de a gazdaság stabilitását is. Jellemző példa, hogy az 1973-as és 1979-es két olajárrobbanás nyomán keletkező plusz bevételeket – lévén a Szovjetunió kőolajexportáló ország volt – is elhárborúzták Afrikában, illetve Afganisztánban, valamint elfegyverkezték, mintsem a lakosságra fordították volna. Amíg az amerikaiaknál például bármilyen haditechnikai újdonság esetében csak néhány évnek kellett eltelni ahhoz, hogy az eszköz polgári változata is megjelenjen, addig a Szovjetunióban a haditechnika és a polgári technológiák között gyakorlatilag nem volt átjárás. Az amerikaiak viszont ebből pénzt, azaz többlet gazdasági teljesítményt csináltak.

Jó példa a két politikai és gazdasági rendszer működése közötti ellentétre, a rubel, illetve a dollárdiplomácia. A harmadik világ országait mindkét fél leginkább gazdasági segélyekkel, illetve külkereskedelmi partnerként tudta a maga oldalára édesgetni. Ez lényegében azt jelentette, hogy meg kellett venni az exportcikkeiket, ami a legtöbbször valamilyen mezőgazdasági termék, vagy ásványi nyersanyag volt. A Szovjetunió esetében a vásárlás világpiaci áron, vagy kicsit fölötte történt, de az áru – az esetek nagy részében – nem jutott el a keleti blokkba. Elszállították valamelyik nyugati országba, s ott világpiaci áron,

vagy az alatt túladtak rajta. Moszkva nem rendelkezett olyan feldolgozóiparral, amely profitot tudott volna előállítani ezekből a nyersanyagokból, amelyekből általában maga is jelentős készletekkel rendelkezett. A szovjet és szövetséges ipar – a fegyverektől eltekintve – nem tudta teljesen ellátni a harmadik világ országait a működésükhöz, gazdasági fejlődésükhöz szükséges eszközökkel, illetve technológiákkal, azok jelentékeny részét így továbbra is nyugatról kellett megvásárolniuk. A rubel diplomácia tehát a kétségtelen politikai előnyök mellett anyagilag kifejezetten ráfizetéses volt. A dollárdiplomácia lényegében mindennek pontosan az ellenkezője volt, az anyagilag is kifizetődött az USA számára.

Mi okozta tehát a Szovjetunió összeomlását? Nem túlzás kijelenteni, hogy annak elsősorban gazdasági okai voltak. A tervgazdálkodás kudarca, kontra produktív volta, az elviselhetetlen nagyságú védelmi kiadások, az afrikai terjeszkedés és az afganisztáni háború, a rubel diplomácia, ezek együttesen akkora terhet jelentettek, amelyet már sem a végsőkig kizsarolt szovjet gazdaság, sem a teljesen elnyomorodott szovjet emberek nem tudtak elviselni. S ráadásul a nyolcvanas években, miután a nyugat energiatakarékosabb technológiákra állt át, a kőolaj világpiaci ára is csökkent. A gorbacsovi reformok már túl későn jöttek ahhoz, hogy elhárítsák a birodalom összeomlását. Meg kell itt jegyezni, hogy a **Ronald Wilson Reagan** vezette amerikai adminisztráció a fegyverkezési verseny fokozásával zseniálisan lökte előre a szovjet gazdaságot a szakadék felé. („Fegyverkezzük halálra a Szovjetuniót.”) Az amerikai eszköztárat egy blöff is hatásosan kiegészítette, az úgynevezett Hadászati Védelmi Kezdeményezés (SDI), amely egy ügyesen kidolgozott látványterv volt csupán, egy technológiailag még napjainkban is megvalósíthatatlan, űrben telepített rakétavédelmi rendszerről. A Szovjetunió viszont, a hidegháborús erőegyensúly elve által hajtva, erre is reagált, s rengeteg pénzt költött el teljesen feleslegesen.

8. Ideológiai és pszichológiai harc, gerilla hadviselés

A hidegháborús szembenállás egyik jelentős színtere volt az ideológiák összecsapása. Mind a két fél egy könnyen megérthető és elsajátítható eszmerendszer mentén határozta meg önmagát, illetve az ellenfelet. A szovjet ideológia a szocializmust – a kommunista berendezkedést – a létező világok legjobbjának állította be, ahol mindenki egyenlő, s ahol kiteljesedik az emberi szabadság. A Szovjetunió volt a világbéke fő letéteményese, szövetségeseivel együtt alkották a „béketábort”, amelyen belül hazánk „bástya volt a béke

frontján”. (Az utópisztikus ideológiával persze éles ellentétben állt a kegyetlen valóság, a totalitárius rendszer önkénye, a másként gondolkodók üldözése. „Ez egy szabad ország, ahol mindenki azt teszi, amit szabad.”) A szovjet eszmerendszer azonban – köszönhetően annak, hogy lényegében monopolizálni tudta a jól bejáratott kommunista fogalmakat – rendkívül sikeres missziós ideológiának bizonyult, különösen a harmadik világ országaiban örvendett rendkívüli népszerűségnek. A nyugati világban viszont nem sikerült komoly eredményeket elérnie. A kommunista pártok népszerűsége hanyatlott, hiszen az, amit a hazai szélsőbaloldali vezetők mondtak, és az, amit az 1953-as berlini munkásfelkelés, az 1956-os magyarországi események, vagy az 1968-as prágai tavasz sugalltak, szöges ellentétben álltak egymással. Moszkva igazi ideológiai sikerei a hatvanas évek végi diáklázadásokhoz köthetők, ám ez a generáció is hamar kiábrándult a kommunizmusból, eltekintve azoktól, akik a különféle szélsőbaloldali terrorcsoportok tagjaivá váltak. A Vörös Hadsereg Frakció, a Közvetlen Akció vagy a Vörös Brigádok tevékenysége ugyan kétségtelenül sokat ártott a német, a francia vagy az olasz államnak, de még többet az „ügynek”, hiszen ezek a terrorcsoportok a szélesebb közvélemény előtt lejáratták az ideológiai hátterüket.

A baloldali ideológia a harmadik világban összeolvadt a nemzeti felszabadító, vagy a gerillaharccal, s nem ok nélkül. A gerilla hadviselésnek számos klasszikus szerzője van. A napóleoni háborúk idején tömeges formát öltő jelenséggel olyan hadtudósok foglalkoztak, mint a porosz **Carl Philipp Gottfried von Clausewitz**, illetve **August Wilhelm Antonius Graf Neidhardt von Gneisenau**, vagy az orosz **Denisz Vaszilevics Davidov**. A partizán- és vagy gerilla hadviselés jelentőségét, illetve a fennálló hatalmi viszonyok megdöntésére való alkalmasságát majd csak **Karl Heinrich Marx**, **Friedrich Engels** és Vlagyimir Iljics Uljanov, mozgalmi álneven **Lenin** munkái fejtették ki a maguk teljes mélységében. Ha a huszadik századot nézzük, akkor kijelenthető, hogy az egy szem **Arábiai Lőrinctől** (Thomas Edward Lawrence) eltekintve, az összes többi jelentős teoretikus (Lenin mellett, de elsősorban Mao Ce-tung, a vietnámi Vo Nguyen Giap, az argentin **Ernesto Rafael Guevara** de la Serna /mozgalmi nevén **Che**/, a brazil Carlos Marighella, vagy a perui Manuel Rubén **Abimael Guzmán** Reynoso, a Fényes Ösvény terrorszervezet vezetője) mind szélsőbaloldali ideológiai háttérrel rendelkeztek. A legjelentősebb, történelemformáló hatása kétségtelenül Mao Ce-tung munkáságának volt, hiszen ő egy sikeresen megvívott forradalmi- és gerillaháború után ragadta magához 1949-ben Kína vezetését. Mao elméletének legnagyobb hatású eleme az volt, hogy hogyan kell az irreguláris erőkből reguláris hadsereget szervezni. Giap Mao tanításait továbbfejlesztve vezette sikerre Vietnám nemzeti függetlenségi harcát a franciák

(1946-1954 Indokínai háború), s az amerikaiak ellen (1955-1975 Vietnámi háború). A fiatalságra azonban a „Che faktor” jobban hatott, hiszen a mai napig világszerte ő a nemes célok érdekében lázadó ifjúság egyik szimbóluma. Che és Marighella munkássága más irányt adott a gerillaharc elméletének. Míg Mao és Giap arról írt, hogy hogyan győzzük le a megszálló ellenséges erőket, addig Che és Marighella írásainak központjában az állt, hogy hogyan döntsük meg a zsarnoki központi hatalmat, azaz a saját államunk vezetését. Legfontosabb munkáik – Che esetében „A gerillaharcos kézikönyve”, Marighella esetében „A városi gerillaharcos kis kézikönyve” – a mai napig alapművek a kezdő forradalmárok, vagy terroristák számára.

Az amerikai (s egyben nyugat-európai) ideológia alapja a szabadság, azon belül is az egyén szabadsága, illetve a demokrácia, mint a létező legjobb kormányzati rendszer volt. A másik oldalt összekötötte a totalitárius rendszerekkel, azaz a zsarnoksággal és az egyén teljes elnyomásával. Washington gazdasági erejét – azt, hogy állampolgárai sokkal jobban éltek, mint bárhol máshol a világon – jól tudta kultúrája és ideológiája népszerűsítésére használni. A nyugati ideológia legnagyobb sikere a keleti ideológia és a tényleges életszínvonal közötti éles ellentétből adódott. Azzal, hogy a keleti blokk országaiban az emberek a lábukkal szavaztak – azaz a nyomor és a politikai üldöztetés elől, a jobb élet reményében nyugatra menekültek – lényegében a nyugati ideológiát igazolták, annak állításait erősítették. A berlini fal 1961-es felhúzása volt a legszemléletesebb példája annak, hogy a nyugaton elérhető jobb életszínvonal, illetve nagyobb egyéni szabadság milyen hatalmas vonzerőt gyakorolt a keleti blokk „ideológiailag nem eléggé megbízható” állampolgáira. Az amerikaiak ügyesen használták ki azt is, hogy a szocialista tábor országaiban meglehetősen szűrt és hiányos információ állt az emberek rendelkezésére a világról, sőt a saját ideológiai rendszerükről. Az 1949-ben alapított, és egészen 1972-ig a Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) által finanszírozott Szabad Európa Rádió egy idő után már a nap huszonnégy órájában elérhető volt a keleti blokk lakosainak jelentős része számára. A divatos – s keleten nem egyszer tiltott – könnyűzenével különösen a legfogékonyabb fiatal korosztályok számára tették népszerűvé az adásokat, s így a politikai (ideológiai) üzenet is sokkal könnyebben jutott el a célközönséghez. Hasonló és a hidegháború végére sokkal fontosabb szerepet töltött be a filmművészet, vagy ahogy az amerikaiak nem minden ok nélkül nevezik a filmipar is. A két világrend harcát – amelyben azért általában a jók diadalmaskodtak – számos film mutatta be, vagy angolos eleganciával, mint a 007-es ügynök, azaz James Bond kalandjai, vagy halottak tucatjait felvonultatva, itt elég csak a Rambo II-re, vagy a Rambo III-ra gondolni.

Természetesen a nyugati ideológiának is megvoltak a maga árnyoldalai. Az ötvenes évek elejének boszorkányüldözései, a Joseph Raymond McCarthy szenátor nevével fémjelzett Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság működése jól mutatja, hogy azért az Amerikai Egyesült Államokban is tartottak a szovjet ideológia térnyerésétől, s a szabad gondolkodásnak, illetve a szabad véleménynyilvánításnak is megvoltak a maga korlátai. S az sem tett jót a nyugati eszmerendszer hitelességének, hogy bizonyos – stratégiaileg indokolt – esetekben Washington a legkegyetlenebb diktátorokkal is együtt tudott működni a Szovjetunió ellenében. (**Ferdinand** Emmanuel Edralin **Marcos** Fülöp-szigeteki elnök, vagy **Papa**, illetve **Baby Doc** /Francois Duvalier és fia Jean-Claude Duvallier/ Haiti „vezetői”, és **Augusto** José Ramón **Pinochet** Ugarte tábornok Chile, illetve **Manuel** Antonio **Noriega** Moreno tábornok Panama diktátora.)

9. Sport/olimpiák

A hidegháború idején mindkét tábor számára kiemelt jelentőségűvé vált a sport, mint erkölcsi és ideológiai felsőbbrendűségük igazolásának fontos eszköze. A nemzeti válogatottak, vagy a világ- és Európa-bajnokságokon, illetve az olimpiákon egyéni számokban induló sportolók az egész nemzetet, sőt egy adott politikai és ideológiai rendszert képviseltek. Győzelmük, vagy vereségük nem csak a saját, hanem küldő nemzetük, azaz politikai rendszerük sikere és kudarca is volt. A sportolókra különösen a keleti blokk országaiban nehezedett jelentős nyomás, hiszen nekik egy olyan rendszer magasabbrendűségét kellett bizonyítaniuk, amely dicsőségről általában még saját lakosságuk jelentős része sem volt feltétlenül meggyőződve. Mivel a nagypolitika szempontjából itt elsősorban az eredmény, s a legkevésbé sem a sportoló testi, vagy fizikai épsége volt a fontos, ezért az embertelen edzési módszerek, s a dopping bármilyen formája megtűrt, sőt esetenként még államilag is támogatott volt. Le kell persze azt is szögezni, hogy a sportsikerek mind a keleti, mind a nyugati oldalon az átlaghoz képest sokkal jobb életszínvonalat és hihetetlen népszerűséget garantáltak az élsportolók számára, ezért a tiltott teljesítménynövelés általában a sportolók tudtával és – persze nem feltétlenül önkéntes – beleegyezésével történt. Itt is voltak azonban különbségek. A nyugati világban általában a sportolók, vagy edzőik „egyéni kezdeményezésre”, vagy gyógyszergyártó cégek „fővállalkozásával” történt a doppingolás, nem egy esetben persze a hivatalos, állami sportvezetés hallgatóságos támogatásával, egyfajta megtűrt tevékenységként. Kelten – főleg a Szovjetunióban, a Kínai Népköztársaságban, vagy a Német Demokratikus Köztársaságban – mindez állami szinten, állami forrásokból történt. A

szovjetek még olyan trükköket is bevetettek, hogy – amíg be nem vezették a kötelező nemi vizsgálatot – bizonyos számokban férfiakat indítottak nők ellen, az NDK atlétanőit pedig nem egy esetben úgy telenyomták férfi-hormonokkal, hogy végül át kellett őket műttetni férfivá. Kína esetében pedig még ma is bevett dolog, hogy egy-egy kiváló sportoló pár év után nyom nélkül eltűnik, többé nem hall róla senki. A doppingolás persze nyugaton sem volt kockázatmentes, nem egy sportoló halt meg nagyon fiatalon, legalább is gyanús körülmények között, vélhetően a különféle teljesítménynövelő szerek mellékhatásaként. Volt viszont valami, amit a nyugaton eléggé komolyan vettek, keleten pedig ügyesen kicseleztek. A legtöbb világversenyen, de különösen az olimpián sokáig csak amatőr versenyzők indulhattak. A nyugati világban azok, akik a sportból éltek, tényleg nem indulhattak ezeken a versenyeken, ezzel szemben keleten a legtöbb élsportolónak volt valami „kamu” munkahelye, s ezzel némi fizetés kiegészítése is, ám „természetesen” ők napi nyolc órában hivatásos sportolók voltak, s az álmunkahelyükön nem sűrűn fordultak meg.

Különösen az olimpia volt a két nagyhatalom sportdiplomáciája, „nagystratégiája” számára fontos. Itt, ahol négyévente találkozott a világ sportolójának és sportágainak többsége, tényleg meg lehetett mutatni, hogy ki, melyik rendszer a jobb. Az éremtáblázat egyben a nemzetek kiválóságának a mércéje is volt, néhány ország mindent megtett tehát azért, hogy minél előkelőbb helyen végezzen. Itt csak a győzelem számított, a második helyezés – főleg a Szovjetunióban – elfogadhatatlan volt. 1948-ban, Londonban a Szovjetunió még nem indult, az USA így 38 arannyal toronymagasan meg is nyerte az éremtáblázatot. 1952-ben, Helsinkiben a 40 aranyérmes amerikaiak mögött már második volt a 22 első helyet szerző szovjet csapat. Az 1956-os események árnyékában tartott melbourne-i olimpián viszont már a szovjetek végeztek az élen 37 aranyuk öttel volt több, mint amennyit az amerikaiak szereztek. A különbség 1960-ra (Róma) már kilenc aranyra nőtt (43-34), ám 1964-ben (Tokió) az amerikaiak visszaelőztek (36-30). Az USA számára hazai pályának számító Mexikóvárosban (1968) pedig alaposan ráverték a Szovjetunióra (45-29). Az 1972-es müncheni olimpián viszont a szovjetek diadalmaskodtak hasonló arányban, 50 aranyukkal szemben az amerikai csapat csak 33-at szerzett. München azonban elsősorban nem a sportról szólt, a Fekete Szeptember palesztin terrorszervezet által az izraeli csapat ellen elkövetett terrortámadás – amit csak súlyosbított a felkészületlen német rendvédelmi erők elhibázott túsmentő akciója – 17 halottja a napnál világosabban bizonyította, hogy a hidegháború időszakában mennyire összefonódott a sport és a politika. A következő olimpiák sem csak a sportról szóltak. Eljött a bojkottok ideje, amikor a rendező országgal, vagy az általa képviselt politikai berendezkedéssel szembeni ellenérzés miatt bizonyos országok nem vettek részt a játékokon.

1976-ban Montrealban kisebb szenzációt okozott az, hogy az első helyezett Szovjetunió (49 arany) mögött az NDK lett a második (40 arany), s az USA „csak” a harmadik helyre szorult (34 arany). Huszonkét afrikai ország és néhány másik állam viszont nem vett részt az olimpián, mert a Nemzetközi Olimpiai Bizottság nem zárta ki Új-Zélandot a játékokról, amelynek rögbi válogatottja korábban megmérkőzött az apartheid Dél-Afrika nemzeti csapatával. 1980-ban tarolt a keleti blokk, hiszen a Szovjetunió 80, az NDK pedig 47 aranyérmét szerzett, jelentős szépséghibája volt viszont a páratlan sikernek, hogy 65 ország, köztük a nagy rivális Amerikai Egyesült Államok csapata nem vett részt az olimpián, így tiltakozva az ellen, hogy 1979 karácsonyán a Szovjetunió megszállta Afganisztánt. A bojkottáló államok közül tizenöt – zömmel nyugat-európai – ország sportolói nem nemzeti csapat tagjaként, hanem az olimpiai zászló alatt közösen indultak, de nem vettek részt sem a megnyitó, sem pedig a záró ünnepségen. Az 1984-es Los-angelesi olimpiai a Szovjetunió „bosszú bojkottjáról” szólt, amely természetesen kiterjedt a vazallusokra is (13 ország), egyedül Románia szegült szembe a szovjet „óhajjal”, ami ki is fizetődött sportolóinak, hiszen 20 aranyérmükkel a második helyen végeztek a 83 első hellyel toronymagas első amerikaiak mögött. Az Iráni Iszlám Köztársaság és Líbia csapata sem vett részt a játékokon, ők természetesen nem a Szovjetunió akaratának, hanem saját vezetésük amerikaellenességének engedve. Az 1988-as szöuli volt hosszú idő után az első, politikai zavaroktól szinte mentes olimpiai játékok, hiszen azt csak Etiópia, Kuba, Nicaragua és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság bojkottálta. Itt taroltak utoljára a keleti blokk „dopping hatalmai”, a Szovjetunió 55, az NDK pedig 37 aranyérmét szerzett, az USA megint a harmadik helyen végzett 36 elsőségével. Az 1992-es barcelonai volt az első olyan olimpia, amelynél a politika ténylegesen a háttérbe szorult, de azért az egyesített (posztszovjet) csapat 45 arannyal legyőzte a 37-et szerző amerikaiakat. Nyilván az alapos felkészülésnek köszönhetően...

Felhasznált irodalom:

- Anderle Ádám - Arany Éva - Egedy Gergely - Németh István: 20. századi egyetemes történet; Osiris, Budapest, 2006.
- Baylis, John (szerk.): A stratégia a modern korban; Zrínyi, Budapest, 2005.
- Benkes Mihály: Szuperhatalmak kora, 1945-1992.; Korona, Budapest, 1999.
- Csizmadia Sándor - Molnár Gusztáv - Pataki Gábor Zsolt: Geopolitikai szöveggyűjtemény; Stratégiai Védelmi Kutatóintézet, Budapest 1999

Diószegi István - Harsányi Iván - Németh István: 20. századi egyetemes történet II-III. kötet; Korona, Budapest, 2000.

Egedy Gergely: 20. századi egyetemes történet; Osiris, Budapest, 2006.

Fischer Ferenc: A kétpólusú világ, 1945-1989; Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2005.

Friedman, Norman: A hidegháború kora; Alexandra, Pécs, 2005.

Gaddish, John Lewis: Most már tudjuk; Európa, Budapest, 2001.

Kissinger, Henry: Diplomácia, PANEM-GRAFO, Budapest, 1998.

Liddell Hart, B. H.: Stratégia; Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002.

Oxford világtörténet a 20. században; Napvilág, Budapest, 2002.

Schmitt, Carl: A partizán elmélete; in.: uő.: A politikai fogalma; Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002.